

J. Pabrėžos palikimas Žemaitijos sporiniam augalams pažinti

Antanas Minkevičius

J. Pabrėža, pirmasis lietuviškos botaninės terminijos kūrėjas ir pirmasis lietuviškai /žemaitiškai/ rašęs floristas, gyveno ir dirbo tuo laikotarpiu, kai nuo K. Linėjaus laikų įsigalėjusi sistematikoje ir floristikoje tradicija apimti visą augalų pasaulį, neskiriant sporinių augalų nuo sėklinių, dar nebuvo išgyvendinta. Tos tradicijos laikėsi pirmieji Vilniaus universiteto botanikai: J. Žiliberas, S.-B. Jundzilas, J. Jundzilas. Jais šia prasme sekė ir J. Pabrėža. Tuo laiku tai buvo suprantama. Mikroskopas biologinėje praktikoje dar nebuvo įsigalėjęs, o be mikroskopo, vizuališkai, galima pažinti palyginti nedaugelį sporinių augalų. Taigi floristui, tiriančiam kurios nors teritorijos florą, dar nesunku buvo apimti visus augalus — tiek sėklinius, tiek sporinius. Tat ir J. Pabrėža, tirdamas Žemaitijos florą, rinko bei aprašinėjo visus plika akimi pastebimus bei atpažįstamus augalus.

Sėklinių /žiedinių/ augalų herbaro, kuris po J. Pabrėžos mirties buvo likęs Kretingos bernardinų vienuolyne, dalis prof. K. Regelio rūpesčiu 1930 m. buvo perkelta į Kauno universiteto Botanikos kabineto /katedros/ herbarą. Kita dalis dar prieš I pasaulinį karą atsidūrė Odesos universitete. Šitie herbarai buvo reviduoti, rūšys sutikrintos ir medžiaga 1932—1933 m. paskelbta spaudoje [144, 145].

Apie J. Pabrėžos sporinių augalų rinkinius ilgą laiką žinių neturėjo. Tik 1958 m., betvarkant senus Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Botanikos katedros herbarus, buvo aptikti 2 ryšulėliai samanų ir kerpių, kurios, kaip iš užrašų ant aplankų ir kai kurių išlikusių etikečių paaiškėjo, buvo rinktos J. Pabrėžos Palangos apylinkėse. Iš viso rasta 53 rūšys samanų ir kerpių ir 2 pavyzdžiai neapibūdintų siūlynių dumblių. Šį herbarą 1962 m. smulkiau aprašė A. Kviklytė ir D. Kalantaitė [184]. Tai įdomus dokumentas, rodantis, kad J. Pabrėža domėjosi Žemaitijos sporiniais augalais, juos rinko, apibūdino. Pastaruoju metu rastas dar nedidelis rinkinėlis jūrinių dumblių, kurie J. Pabrėžos surinkti Palangoje.

Kitas šaltinis, iš kurio galima spręsti apie J. Pabrėžos nusimanymą sporinių augalų srityje, tai 1900 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose išleista /nepilnai/ jo „Botanika arba Taislius Auguminis“ [2]. Čia vardyne randame apščiau sporinių augalų vardų, pateiktų lygiagrečiai lietuviškai /žemaitiškai/ ir lotyniškai, o bendrojoje šio veikalų dalyje pateikta tiek žiedinių, tiek sporinių augalų taksonominė ir organografinė terminija.

Pagaliam mažai kam žinomas trečiasis šaltinis, tai J. Pabrėžos rankraščiai, kurie saugomi Lietuvos TSR Respublikinėje bibliotekoje. Floristiniu pažiūriu svarbiausias jų yra „Tayslós augumynis [...]“ [23] — didelis (daugiau kaip 900 p., neskaitant rodyklių) veikalas. Iš esmės tai yra Žemaitijos flora. Ją čia pravartu bus kiek smulkiau panagrinėti.

Visi augalai šiame veikle išdėstyti pagal Linėjaus sistemą, laikantis Šprengelio išleistos „Linėjaus augalų sistemos“ XVI leidimo¹. Šį veikalą J. Pabrėža mini „Taisliaus“ („Botanikos“) literatūros sąrašė. Šią sistemą ėmė už pagrindą, kai ją joje pakeitęs, ir J. Jundzilas savo 1830 m. paskelb-

tame veikle „Opisanie rošlin [...]“ [108]. Todėl abu šie J. Pabrėžos ir J. Jundzilo veikalai savo struktūra labai panašūs.

Visi sporiniai augalai pagal Linėjaus sistemą sutalpinti paskutinėje, XXIV, vadinamųjų paslėptalyčių klasėje, kuri toliau skirstoma į eiles ir kitus smulkesnius taksonominius vienetus.

J. Pabrėžos „Taisliuje“ randame tokias sporinių augalų eiles: I. Augimys papartiotosys /be lotyniško pavadinimo, dabartinis sporinių induočių — *Pteridophyta* — skyrius/, II. Kerpys — Musci, III. Skuurkerpys — Lichenes, IV. Undyn-augmys — Algae, V. Griibšė — Mycetes. Toliau šios eilės skirstomos į smulkesnius padalinius, kiekvienas jų trumpai charakterizuojamas. Pabaigoje seka rūšių aprašymai.

Kyla klausimas, kiek šis J. Pabrėžos veikalas yra originalus ir kas jame nauja, lyginant jį su ankstesnių autorių — S. Jundzilo /1791 m./¹ ir J. Jundzilo /1830 m./ [108] floromis.

J. Pabrėža, rašydamas „Taislių“, naudojo abiejų Jundzilių veikalais; juos yra įtraukęs į literatūros sąrašą ir jų pavardes cituoja prie tų rūšių, kurias jie savo veikaluose yra aprašę. Be to, prie kiekvienos rūšies cituojamas Šprengelis, labai dažnai — Linkas ir Valrotas²; kai kur cituojami ir kiti žinomi XIX a. sistematikai-floristai, pvz.: mikologai Nisas fon Ezenbekas /Ch. G. Nees von Esenbeck/, Frizas /E. Fries/, botanikas ir alogologas Vošeras /J. P. Vaucher/. Iš to matyti, kad J. Pabrėža naudojo naujausia tų laikų sistematine-floristine literatūra.

Kaip J. Pabrėža aprašė augalų rūšis ir kuo jo aprašymas skyrėsi nuo J. Jundzilo aprašymų, iš dalies galima matyti iš čia pateiktų 2 pavyzdžių.

J. Pabrėža

J. Jundzilas

Boletus frondosus

17. Sk. [ileelugriibs] Siedis.— B. frondosus.— Griibs platee ysyzzakoojis, stygge-lietaa-galuniets, tóris skersaši /diameter/ dažkart 1/2. masty. Kelms ar kots ózdamasis truumps, balts, mesings, tóklós, tóu nóu žemys galuningiauis. — Briilee l-coole yr dydesny, neemandagy, pó-siautyny, daugiausy, rekszlóty, lezgióuty, ysz pyrma apókóuty pyylkaa-raudi, arba uukana-sóudynee, po tam pliniejetis, šzyrwaa-mieliniety ysz sodas kotliities ysypletátys yr ciela kelma paakyli ysz wysóór apiedátis, stowiila galunieta waydynyatis.— Kiaurinelys mažtiitelys, baftas.— Koteelee sósybiegátis, baalgany. — „—Sprengel. J. Jundziil. Linn. X. Jundziil.— Polyporus frondosus. Link. Wallroth.

13. Huba Siedz, B. frondosus: ramo-sissimus; pileis dimidiatis, rugosis, lobatis, badio-fuligineis; poris minutis stipitibusque confluentibus, albis.

Grzyb obszernie rozgałzający się, niekiedy do łokcia średnicy, wymierza; trzon ogólny biały, zaraz od ziemi na liczne się gałązki rozdziela; kapelusiki calowe i większe prawie połowiczne, nieco pomarszczone, klapowate, szaro-kasztanowate; dziurki drobne, białe. Rośnie w lasach dębowo leszczynowych. Schaeff. t. 111, 266, 265, Jacqu. aust. 172. Fl. dan. t. 1197.

¹ B. S. Jundziil, Opisanie rošlin w prowincyi W.X.L. naturalnie rosnących, Wilno, 1791.

² H. F. Link /1767—1850/ — plataus masto vokiečių botanikas; F. G. Wallroth — XIX a. išžymus vokiečių kriptogamininkas, veikalo „Flora cryptogamica Germaniae“ /1833/ autorius.

Aug ūžólinoojusy ąť szaakniemis
Ouzólu yr Laazduu.
Róódyńi.

Zem. Siedis. Weyziek: Weykało Au-
gim. Sógad. — Atsk. III. 181. — b.

Parmelia islandica

11. Sk. [iduuny] išlandyjeeny. — *P. islandica*. — Loops pliešzīts, laapintaa-šziórkszfelietis, kóuksztóuts, wyyifitrukiee jungts, sausós bikrēliets, aliwyynee-rauds arba paalszaa-biers, sodoy dažkart kraujynnīs. — Szakaras /szakas/ yyszkyly, pliešzítāa-lezgióuty: tyi yr plieszaas daugpraaskylys, rynelietas, trumpaa-dwyszaakó-motas, dātieta-blakstienóutas yr jóudaablakstienóutāa-rakeliingas, — paskóóziausiosys nóuswyyrósee-szakietas, — weysliin-gosys yyszpliestas. — Skideelys pakrasztyynys, prigniaužtas, liigmys, pliewietas, wyinopbaarwys arba bieras, bicielausys, skersaa-izszplaatintas, apjósyno tyiwó cieló róbootas, potaam žeminlaužtas raukszlelietas. — Sprengel. Wallroth. J. Jundzil. Aatmainas. — α-platšziórkszteely. — platyclades /Wallr./: szaakaraas par pyyršta plaatees. — β-sóbtelnšzió rkszteely. — leptocladodes /Wallr./: szaakaraas ketóórbóltāa siauresnees, liigmalees.

Aug Zemaytiusy: wityosy kaatningosy, laukusy, saulkaytyyniusy; aplink Žagaary radau póšžinoojusy tyis pólwerkó Paabaly i waakarūs: ira teepat yr kytór. — /wityosy šzylinóutosy ryibiosy, szaakas ira plaatys par dó tris coolus auksztas: bet wityosy laukyyniesy loops tiera 1—2-coolis, ir szakomis siauromis arba dažkart apwalee sówiniotomis/. Weyziek: Weykals Augim. sógad. — Aatsk. II. L^a 332. a.

Jau iš šių 2 rūšių aprašymų sugretinimo matyti, kad J. Pabrėžos ir J. Jundzilo tekstai aiškiai skiriasi: J. Pabrėža nepateikia lotyniškų diagnozių, bet lietuviškos diagnozės išsamesnės, negu J. Jundzilo; J. Pabrėža cituoja kitus autorius, išvardija formas, pažymi ne tik augimvietės sąlygas, bet kai kur ir konkrečias radimo vietas.

Grečiau visus kitus J. Pabrėžos ir J. Jundzilo aprašymus, išryškėja dar didesni skirtumai. Pirmiausia, J. Pabrėža yra aprašęs sporinių augalų rūšių žymiai daugiau, negu J. Jundzilas /santykis 717:635/. J. Jundzilas retai kur mini formas, o J. Pabrėža sporinių augalų formų aprašė beveik 200. J. Pabrėža prie daugelio rūšių žymi sinonimus, o J. Jundzilas sinonimų mažai vartoja. J. Pabrėža sporinių induočių beveik visur, kitų sporinių augalų kur-ne-kur pažymi konkrečias radimo vietas Žemaitijoje ir spori-

fikacijos laiką, o J. Jundzilas, kurio „Flora“ apima istorinę Lietuvą, Voluinę, Podolę ir Ukrainą, radimvietes retai nurodo, o žydėjimo bei sporifikacijos laiko sąmoningai nepažymi, nes laiko, kad plačioje teritorijoje skirtingose vietovėse jis gali būti labai skirtingas.

Tokiu būdu, sugretinę šių dviejų botanikų veikalus, kurie abu laikosi tos pačios Linėjaus sistemos ir abu yra vienodos konstrukcijos, matome, kad J. Pabrėžos „Taislius“ nėra nei J. Jundzilo veikalo aklas sekimas, nei jo vertimas į žemaičių tarmę, kaip kai kam iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti. Tai visai originali Žemaitijos flora, kurioje aprašyti paties autoriaus rasti arba matyti augalai. Galimas dalykas, kad J. Pabrėža nėra tyręs visų savo veikale surašytų sporinių augalų (daugumos radimvietės nenurodytos), bet iš analogijos su kaimyninių sričių floromis suvokė, kad jie gali augti Lietuvoje ir juos iš literatūros šaltinių, o gal ir iš herbarinių pavyzdžių, gautų iš kitur, rūpestingai aprašė.

Originaliausia toji „Taisliaus“ dalis, kurioje surašytos sėklinių /žiedinių augalų/ 23 klasės. Šiuos augalus Pabrėža, važinėdamas po visą Žemaitiją, pats rinko, gerai pažino ir savo veikale pažymėjo jų augimvietes ir radimvietes.

Kai dėl 24-sios — sporinių augalų — klasės, tai čia J. Pabrėžos žinios apie jų išplitimą Žemaitijoje toli gražu nepilnos ir nevienodos. Todėl prartu bus panagrinėti kiekvieną eilę skyrium.

Kaip jau minėjome, J. Pabrėža, sekdamas Linėjaus sistema, visus sporinius augalus suskirstė į 5 eiles.

Geriausiai nušviesta I — sporinių induočių — eilė /dabartinis *Pteridophyta* skyrius/, kurią J. Pabrėža pavadino „Augimys papartióutosys“. Čia surašyti asiūkliai, pataisai ir paparčiai — iš viso 41 rūšis ir 26 formos. Prie 14 rūšių pažymėta, kad auga Žemaitijoje, o dar prie 9 rūšių, būtent retesniųjų /*Lycopodium complanatum*, *L. Selago*, *Botrychium matricariifolium*, *B. virginicum*, *B. Lunaria*, *Polypodium vulgare*, *P. Phaegopteris* (pastarąjį surašytos net 5 formos), *Aspidium cristatum*, *Struthiopteris germanica*/, pažymi konkrečias radimvietes Gargždų, Plungės, Žagarės, Kretingos, Viekšnių, Kartenos, Platelių apylinkėse. Prie rūšių, kurių buvimu Lietuvoje, matyt, abejojo, pažymėjo jų išplitimą kitur, pvz., prie *Osmunda regalis* rašo: „Aug Podlasioy“, prie *Lycopodium selaginoides* — „Aug Europoy sziaurryniey“. Tokiu būdu, J. Pabrėžos veikale surašyti beveik visi sporiniai induočiai, kurie ir dabar žinomi Lietuvoje, išskyrus tik kai kurias labai retas, pastaruoju metu aptiktas rūšis, pvz., *Equisetum maximum*, *Isoetes lacustris*.

J. Pabrėža sporiniams induočiams yra surinkęs žemaitiškų liaudies pavadinimų: *E. hiemale* — Aasee, *L. arvense* — Gegóóžee, *Lycopodium clavatum* — Sządryika, *L. Selago* — Szakys, Aatgyrys, *Polypodium vulgare* — Saldósškeelys, Saldoszkas, Saldziuszkas, *Ophioglossum vulgatum* — Giwaatys žolie Kyyrmyna žolie, *Pteris aquilina* — Papaartee, *Papaartee* szakootyijy, *Aspidium Filix-mas* — Papaartee. Greta žemaitiškų vardų paprastai pateikiami lietuviški ir rusiški /maskoliški/ vardai, pvz., prie *Pteris*

aquilina J. Pabrėža rašo: „Laatw. Papardi. Papparhdes.— mask. Orlischnik.“ Dirvinio asiūklio pažymėti net prūsiški vardai: „Kresesos, Essei, Essukai.“

Prie visų rūšių, tiek šiame veikalo skyriuje, tiek kituose, pažymėti lenkiški augalų vardai, tik surašyti ne greta lotyniškų, žemaitiškų ir kitų vardų, bet kairėje teksto pusėje išilgai lakšto toje vietoje, kur ta rūšis aprašyta.

II eilėje — „Musci — Kerpys“ (dabartinis *Bryophyta* skyrius) pirma surašytos lapuotosios samanės /A. Kerpys lapunynnys/, paskui — kerpsamanės /B. Kerpys samanyynnys/ — iš viso 168 rūšys (7 rūšimis daugiau, negu J. Jundzilo veikale [108]) ir 72 formos. Čia niekur nėra pažymėta konkrečių radimviečių Žemaitijoje, todėl sunku spręsti, ar visas jas J. Pabrėža pažino ir yra matęs gamtoje, ar surašė iš literatūros. Kai kurias rūšis neabejotinai pažino ir domėjosi samanomis. Tai matyti iš to, kad, pvz., 2 rūšims — *Sphagnum latifolium* ir *Polytrichum commune* — nurodė žemaitiškus vardus, pirmajai — *Kyymynaa*, antrajai — *Zókyk róógee*, *Kyszky róógee*, taip pat latviškus /*Suknis* ir *Gsegguses linni*/ ir rusiškus /*Moch bolotni* ir *Kokuschkin Len.*/ Prie samanės *Syntrichia* [*Tortula*] *ruralis*, kuri ypač labai paplitusi ant šiaudinių stogų, yra prirašęs prierasą: „Stogs po tó kerpy gal 100 metų cielibiey yszbuty“.

III — kerpių — eilėje /dabartinis *Lichenes* skyrius/, kurias J. Pabrėža vadina skurkerpėmis, surašyta 110 rūšių /J. Jundzilo — 89 rūšys/ ir 28 formos. Tačiau čia, kaip ir samanoms, radimvietės nenurodomos; tik prie *Parmelia* [*Cetraria*] *islandica* gerai aprašytos augimviečių sąlygos ir pažymėta, kad rasta apie Žagarę „tyis pólwerko Paabaly i wakarūs: ira teepat yr kitór“. Prie *Peltigera canina* pažymėta, kad žemaitiškai vadinasi „Siótyny žoolys“.

IV eilėje surašyti dumbliai /*Algae*/. Juos J. Pabrėža pavadino „Undyn-augmys“. Dumbliais, ypač jūriniais, kuriuos ir be mikroskopo galima atpažinti, J. Pabrėža, matyt, ypač domėjosi, nors jų surašyta palyginti nedaug — 48 rūšys ir 10 formų, neskaitant 3 rūšių pinčių /*Badiaga*/, kurias J. Pabrėža, kaip ir J. Jundzilas dar skyrė prie augalų, tačiau pažymėjo, kad tai „Augimy prigoląti prie Giwolaugimiu /*Zoophytae*“. 17 rūšių dumblių rasta Baltijos jūroje ties Palanga; 12 iš jų pažymi ir J. Jundzilas [108], todėl neaišku, ar jas J. Pabrėža taip pat ten yra matęs, ar tik cituoja iš J. Jundzilo, bet 6 rūšys yra rastos paties J. Pabrėžos. Tačiau iš jų 4 rūšys nėra tiksliai apibūdintos /*Sporochnus medius*, *Sp. viridis*, *Lemanea subtilis*, *Sphaerococcus confervoides*/ ir apie jas rašo, kad Palangoje radęs į jas panašias. Be jūrinių dumblių, mini dar *Ulva bulbosa* rūšį, rastą Kretingoje vienuolyno tvenkinyje. J. Pabrėža tarėsi radęs naują pinčių rūšį: „B.[adiaga] tubulosa /mihi/. Aug undiniusy prudójetiusy kloorusy. Radau ópaliey Kretingos kloosztoriaus i pruda iipólátemy. Gał ta augimybuty kytos weyslys yr skyyrtiyis: asz tó tarpó anón teep praamyniau“.

Kai dėl jūrinių dumblių, tai mūsų botanikai dar ir dabar nėra nuosekliai ištyrę, kokios jų rūšys auga Baltijoje Lietuvos pakraščiais. J. Pabrėža

daugumą jo surašytų rūšių tikrai galėjo matyti ties Palanga bangų išmesčių iš jūros, nes, literatūros duomenimis¹, jos Baltijos jūroje auga.

V — paskutinė — „Taisliaus“ eilė — tai grybai, anot J. Pabrėžos, „Griibssee — Mycetes“. J. Pabrėža vartoja ir pavadinimą „griibaa“ /*Fungi*/, bet jį taiko tik himenomicetams. „Taisliuje“ jų surašyta net 347 rūšys ir 58 formos. Tai 5 kartus daugiau, negu buvo surašęs S. Jundzilas /1791 m./ ir 27 rūšimis daugiau, negu jų buvo J. Jundzilo veikale. J. Pabrėža, pasinaudodamas naujesne literatūra, yra padaręs kai kurių pakeitimų sistemoje, pvz., iš *Boletus* genties išskyrė gentį *Polyporus*, o iš *Lycoperdon* genties — gentį *Bovista*. Tačiau jis neišvengė senesnių floristų klaidos, priskirdamas prie grybų kai kurias zoocecidijas, kurias laikė *Erineum* genties grybais /jų aprašyta 10 rūšių/. Mat, tuo laiku, kai J. Pabrėža rašė savo veikalą, minėtų zoocecidijų prigimtis dar nebuvo žinoma ir dar ne vienas vėlesniųjų botanikų ir net mikologų buvo linkę jas laikyti grybais ir net kerpėmis.

Apskritai J. Pabrėžos grybų, lygiai kaip samanų bei kerpių aprašymuose, originalumo mažiau, negu sporinių induočių ir dumblių aprašymuose. Čia neatsispindi grybų radimo vietos bei jų paplitimas Žemaitijoje. Tik iš pateiktų kai kurių liaudies vardų galima spręsti, kad J. Pabrėža tas rūšis yra matęs ir pažinojo jas. Prie tokių rūšių priklauso /pagal J. Pabrėžos vartotą nomenklatūrą/: *Sphaeria Hypoxylon* ir *Agaricus melleus* — abu pavadinti *Kełmóótee*, *Agaricus muscarius* — *Móósmiris*, *A. solitarius* — *Móósmiris baltasis*, *A. deliciosus* — *Róódmesie*, *A. piperatus* — *Kaartielie*, *A. argematus* — *Gruuzdaa*, *Merulius lacrimans* — *Raganas spjaudała*, *Boletus frondosus* — *Siedis*, *Phallus impudicus* — *Žemys taukaa*, *Sclerotium Clavus* — *Brądos gruds*, *Kalts*, *Mucor Mucedo* — *Peeliejee*.

J. Pabrėža, priešingai J. Jundzilui, daug dėmesio skyrė polimorfinių rūšių formoms. Pavyzdžiui, skalsės, kurią jis vadina *Sclerotium Clavus* — *Kyitsieklūnis Kalts*, priklausomai nuo augalų maitintojų, išskyrė net 7 formas: *Róógiu* — *Secalis Wallr.*, *Puuruu* — *Tritici Wallr.*, *Tylszkiu* — *Lolii Wallr.*, *Nėdriu* — *Arundinis Wallr.*, *Kaamuľuu* — *Dactylidis Wallr.*, *Erayčyynuu* — *Festucæ Wallr.*, *Byrótieniu* — *Sesleriae Wallr.* /J. Jundzilo paminėta tik viena rugių forma/. Rūdžių (*Uredo Compositarum*) J. Pabrėža išskyrė net 11 formų.

Siandien, be gilesnių „Taisliaus“ ir kitų J. Pabrėžos raštų studijų, sunku visapusiškai įvertinti jo indėlį į Lietuvos sporinių augalų pažinimą. Galimas dalykas, kad J. Pabrėža pats visų tų augalų, kuriuos surašė, nėra surinkęs bei herbarizavęs, bet viena aišku, kad jis juos daugiau arba mažiau pažino — vienas savo gausių kelionių po Žemaitiją metu, kitus iš literatūros šaltinių, o gal ir įsigytų herbarų. O tikslas buvo vienas — aprašyti Žemaitijos augalus: „[...] žemaitiškame liežuvyje parašyti augminyčių, kurioje galėtų kiekvienas pramokti pažinti ir daėti augimes apygardoje savo pašalio augančiasias“ [2].

¹ K. Lakowitz, Die Algenflora der gesamten Ostsee, Danzig, 1929.

Apibendrinant J. Pabrėžos indėlį į Žemaitijos sporinių augalų tyrimus, reikia pripažinti jam nemaža nuopelnų šioje srityje.

1. J. Pabrėža veikale „Taislius augimiu“ išsamiai, pagal tų laikų sistematikos ir floristikos lygį aprašė Žemaitijoje augančius sporinius augalus. Jis nurodė konkrečias daugelio rūšių radimvietes, o tai ir šiandien nestojo vertės, tiriant augalų rūšių paplitimą Lietuvoje.

2. J. Pabrėžos „Taislius“ buvo pirmasis bandymas parašyti lietuvių kalba /žemaičių tarme/ gamtos mokslo — botanikos — veikalą. Tam reikėjo sukurti gimtąja kalba terminologiją, sukurti lietuviškus augalų vardus, šeimų, eilių, klasių ir kitų rangų taksonų pavadinimus. J. Pabrėža tą darbą atliko labai rūpestingai ir kruopščiai pergaltoti; kur galėdamas pritaikė liaudies pavadinimus, kitus versdamas dar, kitus — pats pramanydamas. Taip atsirado jo žodyne pavadinimai „gauja“ /klasė/, „eila“ arba „rėda“ /eilė/, „veislė“ /gentis/, „skirtis“ /rūšis/, „atmaina“ /varietetas/.

3. „Taisliuje“ sukaupti visų tuo laiku žinomų sporinių augalų rūšių, genčių ir aukštesniųjų taksomų vardai. Jų daryba įvairi.

a. Rūšių epitetai beveik visi verstiniai /iš lotynų kalbos/, pvz., „plauknešis“ — piliferum, „kadugyynis“ — juniperinum, „alisweydis“ — aloides, „szakietasis“ — furcatus, „bierasis“ — fuscus, „pylkasis“ — cinereus ir kt. Tačiau kai kur epitetais panaudojo ir daiktavardžius, neatitinkančius lotyniškų epitetų: Equisetum hiemale — Gegóóžis Asys /žemaičiai šį asiuklį vadina asiu/, Polytrichum nanum — Zóykrógis Kweežis, Agaricus muscarius — Bódie Móósmýris, A. deliciosus — B. Róódmesie ir t.t.

b. Genčių vardus J. Pabrėža kūrė įvairiai. Kai kurioms gentims pritaikė iš liaudies paimtus vardus: Gegóóžis — Equisetum, Sządryika — Lycopodium, Mauraa — Conferva, Bódie — Agaricus, Ruudys — Uredo. Kitus vertė iš lotynų, vokiečių arba lenkų kalbų /„Taisliuje“ prie visų genčių po lotyniškų duoti ir vokiški jų pavadinimai/. Taip atsirado tokie genčių pavadinimai, kaip Galibkoojis — lot. Polypodium, Mienesyruuts — lot. Botrychium, vok. Mondraute, Praskyldąąty — lot. Dicranum vok. Gabelzahn, Smirdeklis — lot. Phallus, lenk. smardz ir kt. Daugelį genčių jis pavadino pagal joms būdingą koki nors bruožą: Nostoc — Dreboła /kolonijos drebučių konsistencijos/, Daedalea — Tiinkluuns /himenoforas tinkliškas/, Peziza — Auseely /vaisiakūniai kartais panašūs į ausį/, Vaucheria — Wieleeny /auga sužėlusi velėnomis/. Labai retai lietuvinio lotyniškus pavadinimus, pvz., Salvinia — Salwyynyje; prie sulietuvintų, tur būt, reikia priskirti Alwiity — Helvella, Blisis — Byssus. Kai kurių vardų kilmę, gal būt, tik kalbininkai galėtų išaiškinti /pvz., Lóóžióry — Hypnum/.

Kai kurie J. Pabrėžos sukurti genčių vardai buvo panaudoti, pritaikius jiems dabartinę rašybą, 1938 metų „Lietuviškame botanikos žodyne“¹ ir prigijo: kiminas /Sphagnum/, šiurė /Cladonia/, platužė /Lobaria/, ragmaurė /Ceramium/, viburūnė /Oscillatoria/, žvaigždinas /Geaster/, pumptaukšlis /Lycoperdon/, žiūrytis /Tremella/, Kekerai /Botrytis/, rūdys /Uredo/, šer-

¹ Lietuviškas botanikos žodynas, K., 1938.

pis /Stemonitis/ ir kt. Tačiau dar liko, atrodo, ir neišnaudoto J. Pabrėžos sukaupto lobio.

4. Pirmojoje „Taisliaus“ dalyje (išspausdintoje 1900 m. [2]) randame daug terminų ne tik aukštesniųjų, bet ir žemesniųjų augalų organografijai: grybų — brylius /vaisiakūnio kepurėlė/, nuovoka /volva/, dekelys /indusium/, abrinai /ascus/, seklunlizdas /sporangium/, seklunveda /spora/, abrinaitplėvė /hymenium/; samanų — želtys /stiebas/, puodas /theca/, žiorys /peristomum/, ašytėlė /columella/, pasoda /apophysis/.

5. Jei J. Pabrėžos „Taislius“ būtų buvęs iš karto paskelbtas, jis būtų, be abejo, suvaidinęs didelį vaidmenį, gal ne vieną Lietuvos augalų tyrinėtoją būtų paskatinęs to darbo imtis. Dabar šis veikalas tokios reikšmės nebeturį, nors daug kas jame nepaseno, daug kas liko neišnaudota ir iki šių dienų — rankraštis mažai kam pasiekiamas, nedaug kas juo naudojasi, daug kas, be abejo, ir nežino, kad toks veikalas yra.

Dabar mes žiūrime į „Taislių“ kaip į didelės reikšmės mūsų mokslo, kalbos ir kultūros paminklą, kuriame pirmą kartą Lietuvos istorijoje lietuvių kalba /žemaičių tarme/ pavartota gamtos mokslo reikalams. Savo verte jis prilygsta tokiems veikalams, kaip M. Mažvydo „Katekizmas“, K. Donelaičio „Metai“ arba S. Daukanto „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“. Ar neatėjo laikas ir šį paminklą iškelti viešumon, jį išspausdinti? Tai turėtų ne tik pažintines, istorines reikšmes, bet suvaidintų ir tam tikrą auklėjamąjį vaidmenį.

Наследие Ю. Пабрежи по споровым растениям Жямайтии

А. Минкявичюс

Резюме

Ю. Пабрежа оставил богатый гербарный и рукописный материал. Часть сохранившегося гербарного материала по цветковым растениям была опубликована в 1932 г. К. Регелем [144], часть — Б. Гриневецким [145].

О собранных же Пабрежой споровых растениях долгое время не было ничего известно. Лишь в 1958 г. при проверке старых гербариев Кафедры ботаники Вильнюсского гос. университета им. В. Капсукаса были обнаружены 2 пакетика коллекции мхов и лишайников, собранных Ю. Пабрежой в окрестностях г. Паланга. Этот материал на Кафедре ботаники ВГУ обработали А. Квиклите и Д. Калантайте (1962 г.) и выявили всего 53 вида мхов и лишайников и 2 образца плохо сохранившихся нитчатых водорослей [184]. Некоторые виды были определены самим Пабрежой. В самое последнее время еще обнаружена небольшая коллекция (около 25 образцов) морских водорослей, собранных им на побережии Балтийского моря у Паланги.

Другой источник, по которому можно судить об интересе Ю. Пабрежи к споровым растениям, — это одна из его больших рукописей на литовском языке «Система растений [...]» [23], которая в сущности является оригинальной флорой Жямайтии и построена по XVI изданию (К. Шпренгель, 1825—1828) «Системы растений» К. Линнея. В ней 24-й класс посвящен споровым растениям — птеридофитам, лишайниковым, мхам, водорослям и грибам — всего 717 видов, т. е. на 72 вида больше, чем во «Флоре Литвы, Волыни, Подоли и Украины» Ю. Юндзиласа [108]. Пабрежа приводит больше форм, синонимов, цитирует более новых авторов — Линка, Валлрота и др. Для каж-